

Verslag werkatelier

SKB-project De meerwaarde van bodem

projectnr. 161556

revisie 01

29 juli 2008

Verslag werkatelier

SKB-project De meerwaarde van bodem

projectnr. 161556
revisie 01
29 juli 2008

Auteurs
Angélica van der Heijden
Dymph Schouten

datum vrijgave	beschrijving revisie 01	goedkeuring	vrijgave
29-7-08	Definitief	D. Schouten	A. vd Heijden

	Inhoud	Blz.
1.	Inleiding	2
2.	Beschrijving en invulling van het werkatelier	3
2.1	Versneld leren	3
2.2	Opbouw werkatelier	3
2.3	Vorbereiding door deelnemers	4
3.	Resultaten werkatelier	5
3.1	Deel A: kennismaken	5
3.2	Deel B: delen	5
3.3	Deel C Leren: C1 Concretiseren	6
3.4	Deel C Leren: C2 Reflecteren	7
3.5	Deel C Leren: C3 Uitbeelden	8
3.6	Deel D Doorontwikkelen	8
3.7	Afsluiting	8
	 Bijlagen	
1.	Format leerervaringen	
2.	Draaiboek werkatelier	
3.	Certificaat werkatelier	
4.	Resultaten interviews Bodem+	
5.	Verzamellijst persoonlijke acties	

1. Inleiding

Context

Het werkatelier is onderdeel van het SKB project 'De meerwaarde van bodem'. Het voor het voetlicht brengen van het belang van bodem' (zie projectplan van oktober 2006, SKB-nummer PP6314). In dit project zijn enkele casussen doorlopen om in de praktijk te oefenen met het voor het voetlicht brengen van bodem in ruimtelijke planprocessen danwel uitvoeringstrajecten. Na doorlopen van de casussen is een werkatelier georganiseerd om met de deelnemers uit de diverse casussen de leerpunten te bespreken en van elkaar te leren. In dit rapport zijn de opbrengsten uit het werkatelier opgenomen.

Het werkatelier is onderdeel van fase B van het project 'De meerwaarde van bodem'.

Betrokkenen

De volgende personen namen deel aan het werkatelier:

Organisatie	Betrokken personen	Rol in het werkatelier
Oranjewoud	<ul style="list-style-type: none">• Angélica van der Heijden• Dymph Schouten• Roelof van Zanden (Tropad)	<ul style="list-style-type: none">• initiator, deelnemer en observator• organisatie en procesondersteuning• organisatie en procesbegeleider werkatelier
provincie Zuid-Holland	<ul style="list-style-type: none">• Dirk van der Eijk• Dick Kommer	<ul style="list-style-type: none">• deelnemer• deelnemer
provincie Fryslân	<ul style="list-style-type: none">• Jitske Stavenga	<ul style="list-style-type: none">• deelnemer
Bodem+	<ul style="list-style-type: none">• Marleen Kriekaard	<ul style="list-style-type: none">• deelnemer (als vertegenwoordiger andere overheden)

Doel

Het doel van het werkatelier is:

- ervaringen uit de doorlopen casussen delen;
- leerpunten concretiseren;
- versneld leren;
- vervolgtraject vormgeven (wat te doen met de opbrengst uit het project?).

Het werkatelier gaat voornamelijk in op de persoonlijke leerervaringen van de deelnemers en het delen van deze ervaringen met elkaar. In het werkatelier is geen aandacht besteedt hoe je het beste een bodemboodschap kunt maken of hoe je bodem het beste kan presenteren in een omgeving met bredere belangen. Deze inhoudelijke evaluatie is binnen de casussen zelf aan de orde.

2. Beschrijving en invulling van het werkatelier

2.1 Versneld leren

Bij het leren onderscheiden we de volgende stappen:

- Inhoud
- emotie
- interpretatie
- beslissing

Mensen leren door eerst te ervaren (inhoud), vervolgens doet de ervaring iets met ze (emotie), vervolgens vindt een interpretatie plaats, waarna een beslissing volgt. Door deze stappen nadrukkelijk te benoemen in het werkatelier worden de deelnemers zich bewust hoe zij de casussen hebben aangepakt en wat zij hierin geleerd hebben.

2.2 Opbouw werkatelier

Het programma voor het werkatelier is uitgewerkt in een draaiboek (opgenomen in bijlage 2). De stappen bij het leren vormen de basis voor dit programma en zijn herkenbaar als de onderdelen A-D in het draaiboek. Door middel van aansprekende interactieve onderdelen is het versneld leren gestimuleerd.

A: Inhoud

Het werkatelier is gericht op de persoonlijke leerervaringen van de deelnemers. In onderdeel A is aan de deelnemers gevraagd:

- Wie ben je?
- Wat is je rol in de casus?
- Wat heeft je verrast in het project?
- Wat moet de workshop persoonlijk voor je opleveren?

B + C: Emotie en Interpretatie

Het tweede onderdeel van het werkatelier betreft een verdiepingsslag van bovenstaande vragen. De deelnemers zijn gevraagd naar hun persoonlijke ervaringen in de casussen en welk vervolg zij aan deze ervaringen geven:

- Wat ging goed?
- Wat is je bijgebleven? / Wat heb je geleerd?
- Wat betekent dit voor een volgende keer?
- Wat doe je nu anders / ga je anders doen?

Dit onderdeel levert een lijst aan persoonlijke leerpunten uit de casussen

Op basis van de lijst met leerpunten is een selectie gemaakt van punten die men al onder de knie heeft en de punten die nog lastig zijn. Om van elkaar te leren zijn de lastige punten uitgebeeld in tweetallen.

D: Beslissing

Als evaluatie op het onderdeel versneld leren van het werkatelier hebben we de deelnemers gevraagd om de acties die volgen uit de leerpunten op papier te zetten. We hebben hiervoor een certificaat uitgedeeld dat met de deelnemers terug naar hun organisatie kan (zie bijlage 3).

Het werkatelier is afgesloten met het maken van afspraken voor het vervolg. De deelnemers is gevraagd wat zij graag met de resultaten zouden willen doen en hoe zij deze naar buiten willen brengen.

2.3 Voorbereiding door deelnemers

In onderdeel B van dit SKB-project is het zogenaamde 'format ervaringen' opgesteld (zie bijlage 1). Met dit hulpmiddel hebben de deelnemers van het werkatelier zich voorbereid. Met name voor de casus As Leiden Katwijk zijn de ervaringen in dit format vastgelegd (zie rapport met verslag van die casus).

Ook Bodem+ heeft het format ervaringen gebruikt. Naast het doorlopen en begeleiden van de actuele praktijkcasussen in de provincies Zuid-Holland en Fryslân hebben we ook getracht ervaringen uit andere soortgelijke projecten naar boven te halen. Dit is de reden dat het consortium in fase B is uitgebreid met Bodem+. Bodem+ heeft interviews afgenomen met diverse bodemambtenaren van provincies en grote gemeenten. Hierin zijn zowel persoonlijke als algemene leerpunten naar voren gekomen. In bijlage 4 zijn de resultaten van deze interviews opgenomen.

3. Resultaten werkatelier

In dit hoofdstuk zijn de resultaten van het werkatelier beschreven, aan de hand van de programmaonderdelen A-D en de afsluiting (zie draaiboek in bijlage 2).

3.1 Deel A: kennismaken

Bij het onderdeel kennismaken hebben de deelnemers kort verteld van welke casus zij deel uit maakten en wat hun rol daarin was.

Op de vraag 'Wat heeft je verrast in het project?' zijn de volgende antwoorden gegeven:

- De kwaliteit van dit project (goed nadenken over doelstelling en hoe die te bereiken), de betrokkenheid van de deelnemers en de mate waarin workshop Fryslan de casus opengemaakt heeft.
- Het verschuiven van de context: het uitvoeren van de casussen is sterk beïnvloed door de dynamiek in de betreffende gebieden en betrokken organisaties. Het vraagt dan doorzettingsvermogen om toch jouw doelstelling te bereiken (in dit geval workshop over bodem te doen).
- Het is moeilijk om collega's in beweging te krijgen, de 'beren' op de weg zijn duidelijk zichtbaar, de 'lichtpuntjes' veel minder. Een bodemvisie overbrengen kost energie, maar dat krijg je ook terug! En een initiatief zakt in als je er niet mee bezig blijft.
- Er is best veel ervaring met communiceren over bodem binnen de verschillende organisaties en het is vooral het enthousiasme dat richting andere mensen werkt.
- Het succes van het ene project is niet automatisch de blauwdruk voor een ander project. Het blijft mensenwerk en er zijn meerdere wegen naar succes.
- Het besef dat je in je eigen referentiekader gevangen zit, dat je redeneert vanuit je eigen beeld en dat dat juist de belemmering vormt om een samenwerking aan te gaan en kansen te gaan zoeken.

Op de vraag 'Wat moet de workshop persoonlijk voor je opleveren?' is het volgende opgemerkt:

- Inzicht in de betekenis van onze ervaringen met 'bodemcommunicatie' voor mij persoonlijk en voor anderen.
- Benoemen wat de essentie is van de ervaringen in de casussen en hoe we dit aan anderen gaan vertellen.
- Het delen van ervaringen en successen. En een actielijst om straks hiermee verder te gaan.
- Een aanknopingspunt hoe hiermee verder te gaan en op welk schaalniveau (provincie is te groot, 1 ha is te klein).
- Dat we verder komen dan de clichés.

3.2 Deel B: delen

In dit onderdeel hebben de deelnemers een korte presentatie gegeven over de persoonlijke leerpunten in hun casus. Hierbij hebben zij antwoord gegeven op de vragen: Wat is de betekenis van deze ervaring in je werk? Wat heb je geleerd? Wat doe je anders?

Als betekenis in je werk kwam naar voren dat bodembrede thema's in elk gebiedsgericht project toepasbaar zijn ongeacht de gebiedsomvang en mate van fysiek ingrijpen.

Uit het delen van elkaars persoonlijke ervaringen uit de casussen zijn de volgende leerpunten benoemd:

1. Provincie als bruggenbouwer (bodem)
2. Onderstroom uiten
3. Aandacht voor groepsproces
4. Zoeken naar reikwijdte verantwoordelijkheid bodemafdeling
5. Hoe groepsproces bestendigen
6. Ook financiële deelverantwoordelijkheid van andere sectoren
7. Bewust integraal werken
8. Verbreding lastig, beïnvloeden van keuzes moeilijk
9. Zoeken naar versterkende thema's buiten bodem
10. Bestuurlijk draagvlak (geeft aanzwengel functie, invloed)
11. Successen communiceren
12. Proactief, creatief, samenwerking en communiceren
13. Behoeft aan groot palet ervaringen (zowel positief als negatief)
14. Brede thema's breed binnen RO toepasbaar
15. Extern meer draagvlak dan intern binnen de provincie (vanuit geschiedenis)
16. Aanknopingskansen benutten
17. Bodem via de achterdeur (via externe lijn in gebiedsatelier / brede groep actoren)
18. Hoe zet je het op de rails?
19. Persoonlijk contact belangrijk, ook intern! (aansluiting op ambities van anderen)
20. Goed klimaat scheppen
21. Gebiedskennis eigen maken
22. Netwerk blijven benutten
23. Zoek naar interne interactie
24. Actorenanalyse als hulpmiddel
25. Lift mee in gebiedsgerichte projecten met bestuurlijk draagvlak
26. Verkrijgen van draagvlak nooit zomaar: snel inspelen, vaandeldrager zoeken / aansluiten bij recente ontwikkeling

Op de vraag wat men nu anders doet na dit project kwam naar voren dat meer geïnvesteerd wordt in direct contact met ruimtelijke projecten. Ook wordt nu medefinanciering gevraagd van alle partijen bij deelactiviteiten (niet alleen de overheden, maar ook marktpartijen).

Tot slot wordt nadrukkelijker gewerkt aan het initiëren van een integraal proces (waarbij wel opgelet moet worden dat je niet gelijk het hele probleem op je schouders krijgt). Daarnaast wordt gewerkt aan meer lange termijn visie.

3.3 Deel C Leren: C1 Concretiseren

In het onderdeel leren is gevraagd aan de deelnemers welke van de leerpunten zij al kunnen toepassen in hun werk en welke punten zij nog lastig vinden.

Nog lastig	Al toepasbaar
De rol van de provincie: wat is je rol, je opgave als bodemmens, wat is je positie, welke invloed / slagkracht heb je? (leerpunt 1)	Aanknopingskansen benutten dat kunnen we (leerpunt 16)
Groepsproces: hoe krijg je een	Bodem is breder; integraal oppakken dat

groepsproces, hoe maak je anderen (financieel) medeverantwoordelijk, hoe werk je bewust integraal? (leerpunten 2,3,4,5,6)	lukt al redelijk. NB dit punt is door een andere groep benoemd als nog lastig. (leerpunten 7,8,9)
Commitment: is doen! maar toch lastig (leerpunten 10,11,12)	Actorenanalyse (leerpunt 24)
Interne interactie (leerpunt 23)	Gebiedskennis eigen maken (leerpunt 21)
Meeliften in gebiedsgerichte projecten (hoe word je op tijd betrokken?) (leerpunt 25)	Groot palet aan ervaringen uitwisselen (leerpunt 13)

3.4 Deel C Leren: C2 Reflecteren

Als samenvatting is met alle deelnemers gekeken wat opvalt in de genoemde leerervaringen en wat al toepasbaar of lastig is. Is het herkenbaar voor iedereen; zijn er verschillen; wat valt op?

Herkenbaar

- Relatie intern / extern (Geconcludeerd dat het makkelijker is om via de externe lijn intern draagvlak te verkrijgen);
- Technische zaken passen ons (Mensen werkzaam in het bodemveld zijn gefocust op de technische kant en niet gewend om bodem te verkopen naar andere sectoren);
- Onderstroom is lastig (Externe begeleiding noodzakelijk);
- Netwerk blijven onderhouden;
- Intern: hokjes doorbreken;
- Rol bodemambtenaar projectafhankelijk;
- Provincie als bruggenbouwer (hoe zorg je ervoor dat deze rol je gegund wordt?);
- Groepsproces;
- Aanhaken bij andere thema's gaat goed en is toepasbaar;

Conclusie is dat je een positie moet verwerven, vervolgens een missie hebt en nadenkt waarom je een bodembodschap hebt (DRIVE hebben is belangrijk).

Verschillen

De leerpunten Bewust integraal werken, Verbreding lastig, beïnvloeden van keuzes moeilijk en Zoeken naar versterkende thema's buiten bodem worden niet door iedereen als leerpunten ervaren. Ervaring is dat dit intern nog moeilijk te bundelen is als een gevolg van de organisatiestructuur (zitten ver van elkaar af binnen de organisatie). Provincie Zuid-Holland experimenteert wel met integraal werken. Ze hebben een Explore-lab waarin verschillende disciplines met elkaar in contact treden.

Wat valt op?

Een goed klimaat en communicatie is niet SMART, maar is wel een succesfactor.

Wanneer stopt het? Wanneer werk je nu integraal genoeg?

Meefinancieren deelprojecten (verantwoording dragen door derden?)

Procesvaardigheden niet eigen.

Hoe beklijft je het?

Bodem vertalen naar maatschappelijk effect (bijvoorbeeld linken aan bodemdaling)

3.5 Deel C Leren: C3 Uitbeelden

Als afsluiting van het onderdeel C is de groep in koppels van twee verdeeld, waarin gevraagd is een leerpunt wat nog lastig is met elkaar uit te beelden. Eerst werd gespeeld hoe het nu gaat en vervolgens hoe de deelnemer zou willen hoe het gaat. Naast dat het heel grappig was, werd het als nuttig ervaren. Het benadrukte op een goede manier hoe het anders zou kunnen en het blijft als beeld hangen in het geheugen.

3.6 Deel D Doorontwikkelen

Voor het door ontwikkelen hebben we de deelnemers gevraagd om op basis van wat besproken is in het atelier aan te geven wat zij nu meer / minder of anders gaan doen. Dit heeft geresulteerd in een aantal aandachtspunten die de deelnemers mee naar huis nemen:

- Aansluiten op de ander;
- Inschatten wanneer iets met je advies gedaan kan worden;
- Juiste info aanleveren (juiste schaalniveau en relevantie ervan aangeven);
- Vertalen naar triggers voor de ander;
- Iets aanbieden in plaats van roepen;
- Persoonlijk contact maken;
- Aansluiten op de ontwikkelingen die er al zijn;
- Mensen bij elkaar brengen;
- Buiten bestaande paden / gewoonten treden (deze zijn vaak sectoraal!);
- Breed blijven oriënteren;
- Bereid zijn om samen op te pakken (halen en brengen);
- Gaan voor eigen ambitie;
- Focus op maatschappelijk doel (wat minimaal moet vs. wat maximaal kan);
- Actief vs. passief;
- Zien van je niche / mogelijkheden;
- Buiten je wettelijk kader durven denken;
- Eigen nieuwsgierigheid in plaats van 'het is een gegeven';
- Breder denken richting gebiedspartijen.

Daarnaast hebben de deelnemers allemaal het certificaat uit bijlage 3 ingevuld: Ik als bodemambtenaar breng de bodembodenschap beter voor het voetlicht door..... In bijlage 5 zijn de persoonlijke acties anoniem samengevat.

3.7 Afsluiting

Bij de afsluiting is gediscussieerd hoe de ervaringen uit de casussen en de opbrengst uit het werkatelier gecommuniceerd kan worden. Een aantal ideeën zijn genoemd:

- Naar de regio brengen via de accountmanagers van Bodem+;
- Geheugensteun leerpunten op visitekaartje niveau;
- Rapport en presentatie aanbieden aan andere provincies;
- Het formele pad Nota Ruimte ook meenemen, art1 WRO.

Een verdere uitwerking vindt plaats met Oranjewoud, SKB en Bodem+. Dit is fase C van het project.

Bijlage : 1

Het uitdragen van de bodemboodschap in de praktijk

Format voor het uitwisselen van ervaringen en leerpunten

Inleiding

In het SKB-project 'De meerwaarde van bodem' staat het opdoen en uitwisselen van ervaringen met het uitdragen van de bodemboodschap in (complexe) plan- en besluitvormingsprocessen centraal. Tijdens de eerste fase van het project (onderdeel A) hebben twee provincies (Fryslan en Zuid-Holland) ervaringen opgedaan in een aantal casussen. De volgende fase (onderdeel B) zal bestaan uit het *uitwisselen* van opgedane ervaringen. Dat gebeurt in de vorm van een werkatelier: een bijeenkomst waaraan de direct betrokken provincies deelnemen. Daarnaast worden ervaringen van andere provincies, die niet rechtstreeks bij dit project betrokken zijn, geïnventariseerd. Hierbij is een actieve(re) rol voor BodemPlus weggelegd.

De onderstaande vragenlijst dient ter voorbereiding van de tweede fase. Het is de bedoeling dat de direct betrokken provincies deze vragenlijst invullen en hun leerpunten op een flapover (formaat A0) uitwerken. Het gaat dan om een weergave m.b.v. steekwoorden of symbolen/plaatjes. BodemPlus gebruikt dezelfde vragenlijst als uitgangspunt voor een quickscan van de ervaringen bij de overige provincies.

Voor nadere bijzonderheden: zie de toelichting na de vragenlijst.

~~~~~

Let op: de vragenlijst is vooral bedoeld om leerpunten te destilleren. Ga dus zorgvuldig na welke valkuilen u bent tegengekomen, wat u tijdens een volgend project anders zou doen en welke tips u uw collega's zou willen meegeven.

De vragenlijst

Licht s.v.p. uw antwoorden toe!

1.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	
2.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	

3.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	
4.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	
	c. De samenwerking met andere deelnemers	
	d. De onderlinge communicatie	
5.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	
6.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	
7.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	

8.	Zijn er specifieke aspecten die tijdens het werkatelier aandacht moeten krijgen, of waarmee de deelnemers kunnen oefenen (bijvoorbeeld in de vorm van een rollenspel?)	
9.	Ruimte voor toelichting	

Hartelijk dank voor uw bijdrage!

Nadere bijzonderheden:

Project: De meerwaarde van bodem. Het voor het voetlicht brengen van het belang van bodem.

Kader: SKB-project PP6314

Referentie: Projectvoorstel 'De meerwaarde van bodem. Het voor het voetlicht brengen van het belang van bodem', Ingenieursbureau Oranjewoud B.V., projectnummer 161556, 22 december 2006

Consortiumleden: provincie Fryslân, provincie Zuid-Holland, Ingenieursbureau Oranjewoud, BodemPlus

Betreft: Onderdeel B - versneld leren

Datum: 22 maart 2007

~~~~~

Bijlage : 2

Programma van het werkatelier 25 maart 2008:

'Leerervaringen Meerwaarde van bodem'

Tijdstip	Agendapunt	Geleid door	Inhoud agendapunt	Werkvorm + hulpmiddelen	Te verzorgen door
9:00	voorbereiden	nvt	<ul style="list-style-type: none"> • stoelen/tafels handig opzetten • A3 plaatjes met verschillende struikelblokken ophangen • flappen schrijven • naamkaartjes, post-its en stiften klaarleggen 	<ul style="list-style-type: none"> • workshopkoffer incl. naamkaartjes • flappen • A3 plaatjes struikelblokken • post-its, schrijfblokjes + pennen • fotoestel 	<ul style="list-style-type: none"> • Angélica/Dymph
09:30	Inloop	nvt		<ul style="list-style-type: none"> • koffie + thee 	<ul style="list-style-type: none"> • nvt
10:00	Introductie	Angélica Dymph	<ul style="list-style-type: none"> • Welkom heten • Korte toelichting op project • Toelichten programma en doel • Rolverdeling (Angélica, Roelof en Dymph) 	<ul style="list-style-type: none"> • flap programma ophangen 	<ul style="list-style-type: none"> • nvt
10:10	Deel A: Kennismaken <i>[introduceren]</i>	Roelof, Dymph	<ul style="list-style-type: none"> • Vragen op flap: 1. Wie ben je? 2. Wat is je rol in de casus? 3. Wat heeft je verrast in het project? 4. "Wat moet de workshop persoonlijk voor je opleveren?" 	<ul style="list-style-type: none"> • korte intro van deelnemers 	<ul style="list-style-type: none"> • nvt
10:40	Deel B: Delen B1 - Succesverhalen	Roelof, Dymph	<ul style="list-style-type: none"> • Verdiepingsslag mbt jouw project: 1. Wat ging (er) goed? 2. Wat is je bijgebleven? / Wat heb je geleerd? 3. Wat betekent dit voor een volgende keer? 4. Wat doe je nu anders / ga je anders doen ? 	<ul style="list-style-type: none"> • 5 minuten intro en 5 min voorbereiding • presentatie van 4 min pp (6 maal) aan de hand van flipover • + 1 min voor vragen pp (6 maal) • NB: focussen op leerpunten 	<ul style="list-style-type: none"> • Angélica: observeren en meeschrijven
11:10	Deel C: Leren C1 - Concretiseren	Roelof, Dymph	<ul style="list-style-type: none"> • Concretiseren in 2 talen: 1. Welke leerpunten herken je van anderen? 2. Welke leerpunten herken je niet? 3. Welke leerpunten zijn lastig voor jou? 4. Wat kun je al toepassen en in welke situatie? 	<ul style="list-style-type: none"> • Elkaar bevragen in 2-tallen • Resultaten per persoon op flipovers • : collage met leerpunten en wat nog lastig is 	<ul style="list-style-type: none"> • Angélica: deelnemer + observeren en meeschrijven
11:40	C2 - Reflecteren	Roelof, Dymph	<ul style="list-style-type: none"> • Reflectie op deel B en C1 (plenair): 1. Wat is herkenbaar? 2. Wat zijn verschillen? 3. Wat valt op? 4. Wat is de rode draad? 	<ul style="list-style-type: none"> • plenair 	<ul style="list-style-type: none"> • Angélica: deelnemer + observeren en meeschrijven
12:00	Lunch	-	-	<ul style="list-style-type: none"> • Lunch in bargeedeelte achter kantine (lange tafel) 	-

Tijdstip	Agendapunt	Geleid door	Inhoud agendapunt	Werkvorm + hulpmiddelen	Te verzorgen door
12:45	45' C3 - Uitbeelden VOOR en NA de leer ervaring	Roelof, Dymph	<ul style="list-style-type: none"> Uitbeelden middels open stoel methode Op basis van C2 kiezen in welke koppels uitbeelden 	<ul style="list-style-type: none"> Tweetal beeldt uit; anderen reflecteren op wat is anders en hoe komt dat? 	<ul style="list-style-type: none"> Angélica: deelnemer + observeren en meeschrijven
13:30	30' Deel D: Doorontwikkelen D1 - Actielijst organisatie	Roelof, Dymph	<ol style="list-style-type: none"> Wat is er voor nodig om 'dit' in de organisatie geïmplementeerd te krijgen? Wat zou er meer, minder of anders gedaan moeten worden? Wat veronderstelt dat van jou als adviseur? 	<ul style="list-style-type: none"> groepsopdracht * (groep ZH / groep FR / groep Angélica, Marteen en Marieke) (20) actielijst op flap plenaire bespreking van actielijsten (10) 	<ul style="list-style-type: none"> Angélica: deelnemer
14:00	15' D2 - Persoonlijke actielijst	Roelof, Dymph	<ul style="list-style-type: none"> Een persoonlijke actielijst maken: wat weet je nu meer? Wat kan je al toepassen? wat nog niet? Wat zou je verder willen ontwikkelen? Wat heb je daar voor nodig? (middelen, ondersteuning, etc.) 	<ul style="list-style-type: none"> Certificaat "Ik, ... als bodemadviseur breng de bodemboodschap voor het voetsicht door: ..." 	<ul style="list-style-type: none"> Angélica: deelnemer
14:15	15' Afsluiting	Dymph	<ol style="list-style-type: none"> Wat is er blijven liggen? Zijn er nog tips / ervaringen die je aan de ander wil meegeven? Wat doen we met de opbrengst uit het atelier? (onderdeel C project) 	<ul style="list-style-type: none"> rondvraag flap met vervolgpunten / conclusie 	<ul style="list-style-type: none"> Angélica en Roelof doen mee in rondvraag Dymph schrijven op flap

* groepsindeling

Groep ZH
Dirk van der Eijk
Dick Kommer
René Joustra

Groep overig
Marteen Kriekaard
Marieke Koopmans
Angélica van der Heijden

Bijlage : 3

Persoonlijke actielijst

Project: De meerwaarde van bodem

Betert: Werkatelier 25 maart 2008

*"Ik, als bodemadviseur
breng de bodemboodschap voor het
voetlicht door:*

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

"

Bijlage : 4

Memo

Kenmerk

Aan Projectgroepleden Meerwaarde van Bodem
Kopie Deelnemers inventarisatie leerpunten overige overheden
Van Marleen Kriekaard
Datum 29 februari 2008
Onderwerp Overzicht leerervaringen van overheden buiten project Meerwaarden van Bodem

Inleiding

In het kader van het project Meerwaarden van Bodem worden aan de hand van casussen ervaringen, leerpunten en valkuilen van de provincies Fryslan en Zuid Holland in beeld gebracht. Vanuit Bodem+ is een inventarisatie uitgevoerd om ook ervaringen van andere overheden in beeld te brengen. Voor deze inventarisatie hebben de volgende overheden hun ervaringen middels het centrale format voor het uitwisselen van ervaringen en leerpunten ingeleverd.

Tabel 1. Deelnemers bredere inventarisatie ervaringen en leerpunten

	Organisatie	Casus
1	Provincie Overijssel	Olafsa-terrein
2	Provincie Noord Brabant	Blauwdruk bodembeheerplannen
3	Provincie Noord Brabant	Zandgroeve Boudewij (deel van Natura 2000 gebied de Brabantse Wal)
4	Gemeente Enschede	BodemAmbities
5	Gemeente Arnhem	VROM pilot Ruimtelijke ordening van de Ondergrond Rijnboog Arnhem (binnenstadvernieuwing)
6	Provincie Utrecht	Kwaliteitsvisie Hart van de Heuvelrug, trekker inbreng bodemkwaliteiten
7	Gemeente Maastricht	Realisatie herinrichting gebied voor recreatieve doeleinde
8	Provincie Gelderland	Herontwikkelingsprojecten
9	Gemeente Tilburg	Herontwikkelingsprojecten
10	Gemeente Leeuwarden	Herinrichting plein binnen stad
11	Provincie Zeeland	Transformatie van verouderd haventerrein naar een hoogwaardig woon- en leefmilieu aan het water
12	Provincie Drenthe	Kennis overdracht en bewustwording aardkundige waarden

Onderliggende notitie geeft globaal de stand van het land op het gebied van het inbrengen van de meerwaarde van bodem in projecten weer. Vervolgens worden nog een aantal specifieke ervaringen en valkuilen weergegeven.

In de bijlage zijn de afzonderlijke formats weergegeven.

Algemeen beeld

Over het algemeen leert dat veel gemeenten en provincies bij bodemthema's vooral gericht zijn op bodemverontreiniging en archeologische waarden. Andere bodemthema's worden slechts bij een aantal bevroegde overheden in het advies meegenomen. Verschillende ondergrondse functies worden wel gekoppeld aan bodemverontreiniging. Dit komt overigens ook naar voren in het afgelopen jaar afgeronde landelijke project lokale bodemambities.

De meeste overheden hebben al wel redelijk wat ervaring met het inbrengen van bodemverontreiniging in ontwikkelings- en planprocessen. Het thema archeologie is wat minder ervaring mee maar wordt al wel bij veel overheden als belangrijk bevonden. Het is nog niet vanzelfsprekend dat het thema bodem in een vroeg stadium wordt betrokken. Door de betrokkenheid van de verschillende vertegenwoordigers blijkt echter wel dat binnen verschillende overheden het steeds beter lukt om Bodemthema's te laten meewegen in de verdere invulling van het project. Echter het moment van mogelijkheid tot inbreng is vaak nog steeds laat in het proces. Hier wordt echter wel door meerdere overheden aangetekend dat het sturen in bijvoorbeeld rode functies nog steeds niet goed lukt. Vaak wegen andere thema's, zoals economische- maar vooral politieke belangen, toch zwaarder.

Het advies van de verschillende overheden komt vaak neer om juist bestuurlijk draagvlak te creëren voor je zaak. Wanneer een bestuurder in een vroegtijdig stadium vragen stelt over de kwaliteit van de ondergrond is een grotere en belangrijker rol voor bodemthema's makkelijker te realiseren.

Bij een aantal provincies en gemeenten is er voor gekozen om een project waarin de invulling van bodemthema's centraal staan als uitgangspunt voor het invullen van het format te nemen. Vaak gaat het dan in eerste instantie om de communicatie binnen de eigen afdeling. Vaak zijn personen binnen de eigen afdeling wel enthousiast te maken voor de verbreding van Bodem maar wordt het belang bij andere actoren (personen van andere disciplines) nog niet altijd even goed gezien. Communicatie zowel intern als extern blijft van cruciaal belang voor het slagen van een breed draagvlak voor bodemthema's.

Op welke manier heeft men de bodemthema's in projecten ingebracht

Het inhoudelijk goed voorbereiden is volgens veel overheden het halve werk. Daarnaast met enthousiasme deze kennis uitwisselen is een goede tweede stap.

Het formeren van stuurgroepen en het uitvoeren van belangenanalyses waarbij wordt aangesloten bij andere thema's met hetzelfde belang (samen staan we sterk) worden ook vaak genoemd.

Het visueel maken van kansen en bedreigingen werd vanuit een overheid als goed communicatiemiddel gezien.

Algemene successen

Door goede kennis van zaken en door gegeven visueel te maken wordt er naar de bodemboodschap geluisterd. Wel blijft het zaak om je als bodemvertegenwoordiger te blijven profileren. Het is nog steeds niet vanzelfsprekend dat Bodem met al haar diversiteit wordt meegenomen.

Daarnaast heb je te maken met verschillende personen in verschillende projecten. Een succes bij het ene project in samenwerking met een persoon wil niet zeggen dat dit zijn weerslag heeft op het volgende project waar eventueel weer een ander persoon aan tafel zit.

Algemene Knelpunten

Zoals ook bij successen genoemd. Het blijft moeilijk om Bodemthema's onder de aandacht te brengen. Een succes bij het ene project in samenwerking met een persoon wil niet zeggen dat dit zijn weerslag heeft op het volgende project waar eventueel weer een ander persoon aan tafel zit.

Het blijft ook moeilijk om binnen de organisatie genoeg tijd beschikbaar te krijgen om Bodemthema's uit te werken en onder de aandacht te krijgen. Aandacht van het bestuur is hierbij zeker een aandachtspunt. Daarnaast wordt ook meerdere malen aangegeven dat het invloed uit oefenen op de planning van de rode functies moeilijk blijft. Vaak spelen economische belangen toch een belangrijkere rol.

Specifieke voorbeelden:

In de provincie Utrecht is voor verschillende bodemthema's verschillende kaarten gemaakt. Daarnaast is met behulp van samenvoegen van deze kaarten visueel voor niet Bodemmers inzichtelijk gemaakt waar de kansen en knelpunten liggen. In Utrecht wordt specifiek aangegeven dat het jammer is dat de invloed van bodemthema's op het plannen van de rode functies nihil was. Echter waren dankzij de inbreng van de verschillende bodemthema's wel vanaf het begin de consequenties van de keuzes vanuit bodem zichtbaar. Utrecht is hier overigens niet de enige in.

De provincie Drenthe geeft aan dat goede kennis van zaken en een enthousiaste kennisuitwisseling het halve werk is.

Het blijft mensen werk! De successen van 1 project hoeven niet te leiden tot een gegarandeerd succes in volgende projecten. Door zowel de gemeente Arnhem als de provincie Gelderland en Utrecht wordt dan ook aangegeven dat naast het continu blijven werken aan draagvlak en aandacht voor bodemthema's ook de weg van bestuurlijke commitment een goed hulpmiddel is.

Binnen de gemeente Leeuwarden wordt als belangrijk leerpunt aangegeven: Zoek wel naar de gezamenlijke belangen en probeer je eigen belang daarmee te versterken. Zorg echter wel dat je op je eigen stoel blijft zitten en niet verantwoordelijk wordt voor het werk/ belang van iemand anders.

De gemeente Maastricht en ook de gemeente Tilburg geeft aan dat dankzij het meedenken in een vroegtijdig stadium men een enorme kostenbesparing ten behoeve van de bodemsanering heeft weten te realiseren. De ervaring is dat dit leidt tot spin-off in volgende projecten en dat deze spin-off verder gaat dan de specifieke projectleider. Wel heeft hier communicatie naar de afdeling een belangrijke rol in gespeeld.

Bijlage ingevulde formats

Arnhem

1.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	VROM Pilot Ruimtelijke ordening Ondergrond Rijnboog Arnhem (binnenstadsvernieuwing). Mijn rol: meedenken over de waarde en invloed van ondergrondthema's in dit gebied. Mede-organisator van de pilot.
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Expliciet maken welke ondergrondthema's in Rijnboog een rol spelen en hoe deze een meerwaarde (kunnen) hebben in de gebiedsontwikkeling (lange termijn kosten en baten, verhouding bovengrondse ruimte – ondergrondse thema's). Er bestond echter al een masterplan en een planboek (beide gericht op bovengrondse inrichting en uitstraling, met weinig tot geen input uit ondergrondthema's)
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	Thema's geïnventariseerd en gecategoriseerd volgens de handreiking plannen met de ondergrond (draag-, informatie, regulatie- en productiekwaliteiten (www.ruimtexmilieu.nl) Prioritair: <ul style="list-style-type: none"> - Archeologie, - Niet gesprongen explosieven, - Kabels en leidingen (incl. riolering): bundelen? K&L tunnel? - Ondergronds parkeren Ook belangrijk <ul style="list-style-type: none"> - Bodemverontreiniging (ook grondwater-) - Geohydrologie, onder invloed van de Rijn - Wamte-koude opslag / aansluiting op stadswarmtenet - Draagkracht - Groeiruimte voor bomen - Ondergronds afvalopslag/-transport - Gestoten grondbalans
2.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	4 werkateliers met 4 "sporen" georganiseerd, waaraan alle specialisten die met ondergrondthema's te maken hebben meededen en ook planeconoom en stedenbouwkundige en projectleider van de gebiedsontwikkeling. Deze ateliers werden ondersteund door 4 adviesbureaus. <ul style="list-style-type: none"> - Informatiespoor: Kernteam BIELLS - Processpoor: H2ruimte - Afwegingsspoor: Arcadis - Kosten/Baten spoor: TNO bouw en ondergrond
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	De ateliers werden goed bezocht, de resultaten uit de ateliers werden teruggekoppeld met de opdrachtgever Rijnboog.
3.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	De projectorganisatie Rijnboog heeft nu niet alleen een planboek bovengrond (dus hoe komt de inrichting eruit te zien) maar ook een nota van uitgangspunten voor de ondergrond. Op basis van dit project zullen nog 3 deelprojecten verder worden uitgewerkt: <ul style="list-style-type: none"> - Kabels en leidingen: bundelen? Tunnel? - Archeologie en parkeren: hoe deze het beste te combineren in de stedenbouwkundige ontwerpen? - Niet gesprongen explosieven: detectie en subsidie, logistieke aanpak

	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	Niet zeker of de leerpunten uit en gevolgde werkwijze in dit project ook in volgende projecten zullen worden toegepast. Ondergrond moet aan het begin van gebiedsontwikkelingen een plek krijgen. In Rijnboog waren we ook al aan de late kant, want er was al een masterplan en een planboek bovengrond. In volgende projecten nog eerder, maar dit hangt dus van mensen/projectleiders af.
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	Ja, alle relevante thema's zijn benoemd.
4.	Bent u vaakullen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Het project was erg afhankelijk van één trekker die de VROM-pilot had aangezwengeld. Hij heeft iedereen geënthousiasmeerd en zo ver gekregen om hier tijd in te stoppen. Dit was geen "reguliere" stap in het proces, maar een uitzonderlijke. Uiteindelijk moet het wel een reguliere processtap worden om de ondergrond in gebiedsontwikkelingen mee te wegen, in een vroeg stadium. Maar daar moeten we om blijven roepen! Dat gaat niet vanzelf... ook niet als je het in procedures zet, je bent toch erg afhankelijk van personen (projectleiders).
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	De projectorganisatie Rijnboog vond in het begin deze pilot maar lastig, en wilde zich niet vastleggen dat ze ook iets met de uitkomsten zouden doen, want dat zou vertragend kunnen werken. In de loop van de pilot zag de projectorganisatie in dat we hier toch erg belangrijke zaken boven tafel haalden, die veel invloed zouden kunnen hebben op de uiteindelijke (leef)kwaliteit van het gebied. Door het enthousiasme van de trekker van de pilot én doordat VROM ook enthousiast werd over de Arnhemse aanpak, is het uiteindelijk geslaagd te noemen. Alle managers die vanuit hun afdeling iets met de gebiedsontwikkeling Rijnboog te maken hebben, hebben we een keer allemaal bij elkaar gezet om te vertellen over de resultaten. Het bleek dat zij nog nooit in deze samenstelling bij elkaar waren geweest. Op de vraag wie er nu wakker ligt van het betrekken van de ondergrond in gebiedsontwikkeling in het algemeen, bleef het helaas heel erg stil. Wie hier de verantwoordelijkheid voor wil nemen is dus nog niet duidelijk.
	c. De samenwerking met andere deelnemers	De deelnemende ondergrondspecialisten waren erg enthousiast over de gevolgde aanpak en zien meerwaarde van een dergelijke aanpak voor andere gebiedsontwikkelingen. Maar je moet deze personen wel betrokken houden, ook in de verdere ontwikkeling van het project.
	d. De onderlinge communicatie	De pilottrekker communiceerde goed, de adviesbureaus hebben hun bevindingen allemaal vastgelegd in rapporten. Maar de afstand tussen de specialisten en de stedenbouwkundige/projectopdrachtgever/projectorganisatie blijft groot.
5.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) vaakullen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Een volgende keer kan op zich eenzelfde aanpak worden gehanteerd. Zaak is alleen om er voor te zorgen dat er een kans is voor een volgende keer. Daar moeten we energie in blijven steken!
6.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen,	Een volgende keer moeten we nog eerder over de ondergrond kunnen brainstormen, zodat er niet al een planboek bovengrond en een masterplan liggen.

	verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	We gaan de resultaten ook nog een keer presenteren in de raadscommissie, zodat de raadsleden ook meer aandacht krijgen voor de ondergrond in gebiedsontwikkeling. Het kan nooit kwaad als raadsleden daar vragen over gaan stellen!
7.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	We puzzelen nog over de drie genoemde uitwerkingsonderwerpen, deze puzzel is nog niet opgelost: Parkeren en archeologie Kabels en leidingen, tunnel? Bundelen? Niet gesprongen explosieven.
8.	Ruimte voor toelichting	Zie bijgevoegd rapport voor meer info, ook voor projecten Rotterdam-stadshavens en Utrecht - stationsgebied

Drenthe

1	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	Kennisoverdracht en bewustwording van aardkundige waarden, projectleider
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Kennisoverdracht en bewustwording van aardkundige waarden met als doel bescherming en behoud van de aardkundige waarden en de AW als serieuze afwegingsfactor meenemen in planprocedures.
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	Behouden van de geomorfologie, behoud van bodemsoorten (b.v. keileem, veen) Terugdringen verdroging op plaatsen.. Behoud bodemarchief. Per locatie is de prioriteit verschillend.
9.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	RO: informatiebijeenkomst TBO: werkateliers, informatiebijeenkomst Gemeenten: werkateliers, informatiebijeenkomst, in gesprek, we werken aan een programma, dat per gemeente op hun wensen wordt aangepast. We zitten steeds meer aan tafel bij projecten. Fototentoonstelling Bodem Verspreiding van documentatiemateriaal. Verspreiding van boeken. Instellen van een stuurgroep en projectgroep vanuit diverse belanghebbende organisaties. Subsidieren van een onderwijsproject en een gidsencursus. Verspreiden nieuwsbrief Openen website
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	Kennisoverdracht en bewustwording van aardkundige waarden was het doel. In een brainstormsessie intern, kwamen we op het idee van werkateliers (verspreid over een jaar,)met diverse belanghebbenden en het instellen van een stuurgroep.
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	Al snel kwamen de ideeën voor een onderwijsproject en andere projecten, en een informatiebijeenkomst etc. Betrokkenen oa. IVN, HDL, SBB, Waterschap, Veldwerk Nederland, Drents Particulier Grondbezit, gemeenten
10.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	We zijn op de goede weg, Ik had er tien jaar voor gepland, ik heb dit nu bijgesteld tot 5 jaar, Ik ben

		tevreden over de voortgang en de aandacht die we krijgen tot nu toe.
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	Intern zijn er veel wijzigingen in het personeelsbestand en de formatieruimte. Het contact met de gemeenten gaat moeizaam, maar er zit nog wel vooruitgang in.
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	Ja
11.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Formatieruimte en aandacht intern.
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Nee, of om met Johan Crujff te spreken, Je gaat het zien als je het door hebt. Wij hebben de ervaring dat door kennisoverdracht iedereen enthousiast wordt.
	c. De samenwerking met andere deelnemers	nee
	d. De onderlinge communicatie	Goed communiceren is erg belangrijk, tot nu toe maken we weleens fouten, maar er is begrip voor, het is wel duidelijk een aandachtspunt
12.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Proberen een structurele bezetting te krijgen, We organiseren in 2009 een symposium daarvoor moeten duidelijke afspraken over formatieruimte worden gemaakt.
13.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	Op dezelfde wijze
14.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	Locatiekennis van terreinbeheerders e.a.
15.	Ruimte voor toelichting	

Enschede

16.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	BodemAmbities (UP bodembeleidsbrief); projectleider namens VNG-WEB
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	UP bodembeleidsbrief; ontwikkeling instrumentarium faciliteren gebiedsgericht bodembeleid
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	in principe alle; daarvoor zijn in het BA-project ook thema- en proces-verkeners ontwikkeld
17.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	uitdragen boodschap: bodembeheer is meer dan bodemchemie / -sanering; bodembeheer is gebiedsgericht maatwerk en keuzes maken

	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	opdrachtgever VRON/SBO en StuBo projectgroep VNG, IPO, UuW, LNV communicatie in het land en via B+ (website, priodieken etc)
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	overdracht instrumentarium (website + ondersteunende brochures) aan Bodem+, die boodschap verder uitdraagt
18.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	het begin is er: integraal bodembeheer en gebiedsgerichte vormgeving begint in gedachtengoed te slijpelen
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	traag proces; decentrale (maar niet alleen die) overheden denken nog veel vanuit wettelijke beperkingen i.p.v. integrale mogelijkheden en afwegingen
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	n.v.t.; is gebiedsgericht proces (als de keuze beargumenteerd wordt is alles toegestaan)
19.	Bent u vaakuiten en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	transitie klassiek bodemland: provincies zoeken naar nieuwe invulling rol; gemeentem moeten integraler gaan kijken e.d. -> zover zijn de meesten nog lang niet...
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	neem tijd om deelnemers op zelfde niveau te krijgen: spreek dezelfde taal en wees open en transparant over doelen, ambities maar ook verschillen
	c. De samenwerking met andere deelnemers	zie ook hierboven; 't blijft mensenwerk...
	d. De onderlinge communicatie	een goede kennismaking e.d. van deelnemers van belang
20.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) vaakuiten en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	investeer in persoonlijke kennismaking en verkenning elkaars doelen, ambities, competenties en ook achtergronden (waarom zitten andere deelnemers aan tafel?)
21.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	is sterk afhankelijk van context, doel en doelgroep; met name communicatie met politiek en burgers kan lastig zijn
22.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken? kan niet direct iets bedenken
23.	Ruimte voor toelichting	BodemAmbities project was vooral een project wat instrumenten heeft ontwikkeld en minder iets wat op concrete beleidsontwikkeling was gericht

Gelderland

24.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	Werkzaam bij provincie Gelderland. Ik ben ISV-coördinator Bodem en projectleider Programma (herontwikkeling) Gelderse gasfabrieken. Ik adviseer op integrale herontwikkelingsprojecten waar in bodem een knelpunt kan zijn bij herontwikkeling
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Herontwikkelen van locaties met een ernstige bodemverontreiniging
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	Wat wordt onder thema's verstaan? Robuuste aanpak bij herontwikkeling is vanuit risico-beheersing gewenst. Kernen eruit is altijd een uitgangspunt. Langlopende varianten passen niet bij herontwikkeling en de uitgifte van gesaneerde terreinen
25.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	De bodemboodschap komt over. Er moet een oplossing komen (sanering) anders is er geen herontwikkeling.
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	Dit is een vage vraag. Telkens gaat het om leveren van maatwerk. Het (werkelijke) probleem afkaderen is belangrijk, de partijen die aan tafel zitten moeten mandaat hebben. De bestuurlijke dekking van je handelen moet bovendien goed gedekt zijn
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	zie eerder
26.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	Ik heb het over meerder projecten. Ja het is gelukt in diverse projecten.
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	gebiedgerichte grondwater-aanpak was tot voor kort geen item. Inmiddels kappen meerdere grotere gemeenten met deze problematiek. Waardoor met name het beheer voor de ondergrond (langzaam) de aandacht krijgt die het verdient.
27.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Bestuurders zijn belangrijk in de besluitvorming en draagvlak. Verder dienen alle (en de juiste) partijen aan tafel te zitten, met mandaat.
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	It's all in the game. Weet wat je wil.
	c. De samenwerking met andere deelnemers	Soms lastig, omdat meerdere thema's om aandacht vragen
	d. De onderlinge communicatie	
28.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Het inschakelen van de bestuurders vroegtijdig is essentieel.
29.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaggeving, (schriftelijke en mondelinge)	Dit moet je vooraf helder hebben, voor je begint. Dus de vraag kan ik niet plaatsen. Het is wel belangrijk dat vanuit een vertrouwen dat het project gaat lukken gewerkt wordt.

	communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	
30.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	Staatsteun wat is bij integrale projecten een heldere lijn indien je over medefinanciering praat. (en dan integraal beschouwd).
31.	Ruimte voor toelichting	

Leeuwarden

32.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Herinrichting plein, met uitbereiding parkeergarage, uitbreiding woningen en winkels, aanpassen ondergrondse infrastructuur
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	Diffuse chemische kwaliteit Lokale verontreiniging Archeologische waarden Ondergrondsruiimtegebruik
33.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	Ik ben door het projectenbureau (trekker van het project) gevraagd zitting te nemen in de projectgroep; binnen mijn team overleg met discipline archeologie. Plan opgesteld met wat ik in ga brengen, inclusief planning en kostenraming intern en extern.
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	Uitvoeren van onderzoek, bepalen relatie tussen bodem en de verschillende projectonderdelen. Afstemmen saneringswerkzaamheden met civiel technische werkzaamheden. Opstellen van grondstromenplan. Intern relatie met projectenbureau, en civiele techniek extern met adviesbureau
34.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: Is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	Ja, we worden serieus genomen door projecten bureau en ook min-of-meer vroegtijdig op de hoogte gesteld.
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	Afstemming als het op werkzaamheden aankomt met civiele techniek blijft lastig.
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	Ja
35.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere	Ja,

	deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	- niet iedereen is even proactief, - verschillen in kennisniveau, - effecten van tussentijdse wijzigingen bij onder-onsjes niet altijd teruggekoppeld,
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Ja, - niet iedereen is even proactief (mede) daardoor word ik ook aangesproken op expertise die eigenlijk bij andere personen ligt (buiten mijn team), - vergunningverleners zullen in het voortraject geen uitspraken doen zij wachten (terecht) op de ingediende vergunningen maar dit geeft onduidelijke status aan hun "adviezen" in het voortraject.
	c. De samenwerking met andere deelnemers	Nee
	d. De onderlinge communicatie	Nee
36.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Oppassen met adviseren over de zaken van anderen, zonder je actieve rol te verliezen. Nog beter aangeven wat ik ga doen (en me daar ook aan houden)
37.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	Gelijk aan deze keer
38.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	Deze keer niet
39.	Ruimte voor toelichting	--

Leeuwarden

40.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Herinrichting plein, met voorbereiding parkeergarage, uitbreiding woningen en winkels, aanpassen ondergrondse infrastructuur
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	Diffuse chemische kwaliteit Lokale verontreiniging Archeologische waarden Ondergrondsruiimtegebruik
41.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	Ik ben door het projectbureau (trekker van het project) gevraagd zitting te nemen in de projectgroep; binnen mijn team overleg met discipline archeologie.

		Plan opgesteld met wat ik in ga brengen, inclusief planning en kostenraming intern en extern.
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	Uitvoeren van onderzoek, bepalen relatie tussen bodem en de verschillende projectonderdelen. Afstemmen saneringswerkzaamheden met civiel technische werkzaamheden. Opstellen van grondstromenplan. Intern relatie met projectenbureau, en civiele techniek extern met adviesbureau
42.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	Ja, we worden serieus genomen door projecten bureau en ook min-of-meer vroegtijdig op de hoogte gesteld.
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	Afstemming als het op werkzaamheden aankomt met civiele techniek blijft lastig.
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	Ja
43.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Ja, - niet iedereen is even proactief, - verschillen in kennisniveau, - effecten van tussentijdse wijzigingen bij onder-onsjes niet altijd teruggekoppeld,
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Ja, - niet iedereen is even proactief (mede) daardoor word ik ook aangesproken op expertise die eigenlijk bij andere personen ligt (buiten mijn team), - vergunningverleners zullen in het voortraject geen uitspraken doen zij wachten (terecht) op de ingediende vergunningen maar dit geeft onduidelijke status aan hun "adviezen" in het voortraject.
	c. De samenwerking met andere deelnemers	Nee
	d. De onderlinge communicatie	Nee
44.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Oppassen met adviseren over de zaken van anderen, zonder je actieve rol te verliezen. Nog beter aangeven wat ik ga doen (en me daar ook aan houden)
45.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	Gelijk aan deze keer
46.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	Deze keer niet
47.	Ruimte voor toelichting	--

Noord Brabant

48.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Blauwdruk Bodembeheerplannen 2. Zandgroeve Boudewijn (deel van Natura 2000 gebied de Brabantse Wal)
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gemeenten stimuleren om duurzaam bodembeheer toe te passen 2. De steenfabriek bij de zandgroeve is gestopt. Doel van het project is te komen tot een alternatieve inrichting (natuur, recreatie, conserveren van aardkundige wal, educatie) ipv bos (eis in de vergunning Ontgrondingenwet).
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	<ol style="list-style-type: none"> 1. <ul style="list-style-type: none"> • Aardkundig en archeologisch waardevolle gebieden • Lokale bodemverontreiniging • Diffuse bodemkwaliteit • Bodemtypen kenmerkend voor bodemgevoeligheid en bodemgeschiktheid • Kweelgebieden • Grondwater voor consumptie • Ecologische Hoofdstructuur • Delfstoffen 2. <ul style="list-style-type: none"> • Aardkundig en archeologisch waardevolle gebieden • Lokale bodemverontreiniging • Grondwater voor consumptie
	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Er is een werkgroep samen met gemeenten en regionale milieudiensten ingesteld vanuit het Platform Bodembeheer Brabant om de Blauwdruk op te stellen 2. Zowel bij de provincie als bij de gemeente Woensdrecht zijn mensen van verschillende disciplines (RO, Bodem, Water, Natuur, Recreatie) bij elkaar geroepen en gezamenlijk is het project opgepakt. Vanuit Bodem is met name een warm pleidooi gehouden voor het behoud van de, door de ontgraving ontstane, aardkundige wal en deze te conserveren zodat een aardkundig monument ontstaat.
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	<ol style="list-style-type: none"> 1. <ul style="list-style-type: none"> - Blauwdruk opgesteld in werkgroep - Regiobijeenkomsten t.b.v. voorlichting - Subsidieregeling voor gemeenten t.b.v. Bkk en toepassen Blauwdruk duurzaam bodembeheer 2. zie hierboven (het project loopt nog, binnenkort wordt een eerst ontwikkelingsplan besproken tussen gemeente en provincie).
	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ja 2. Project loopt nog, maar alle partijen zijn er vooralsnog van overtuigd dat de aardkundige wal moet blijven bestaan.
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	<ol style="list-style-type: none"> 1. <ul style="list-style-type: none"> - Meer dan de helft van de gemeenten heeft meegedaan - SKB-project PP5310: Knelpunten bij en

	oplossingen voor implementatie van bodembeheerplannen (Syncera) 2. Over de wijze waarop iedereen inziet dat hier een unieke kan bestaat op een Brabants aardkundig monument.
b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	1. – Gemeenten te snel ingestapt (weinig afweging wat het voordeel voor de gemeente is) – Weinig draagvlak bij overige afdelingen van gemeenten (buiten bodem) – Zou meer integraal moeten worden opgepakt 2. Het terrein is in particulier handen. De projectontwikkelaar wil de te realiseren natuur en recreatie en het onderhoud van het terrein financieren door ook woningbouw te realiseren. Bebouwing is echter alleen toegestaan op dat deel van het terrein waar de fabriek heeft gestaan en woningbouw is geen optie meer omdat de gemeente al teveel woningen heeft gebouwd. Hierover bestaat dus geen overeenkomst tussen gemeente, terreineigenaar en provincie. Hierdoor komt het behoud van de aardkundige wal in gevaar. Indien geen goed alternatief plan gerealiseerd kan worden moet namelijk alsnog voldaan worden aan de vergunning Ontgrondingenwet en dient het hele terrein opgehoogd te worden en vol geplant te worden met bos.
c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	1. Per gemeente verschillend 2. ja
Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	1. Ja 2. Ja
a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	1. – Het kunnen krijgen van subsidie was voor gemeenten al voldoende om mee te doen – Te weinig nagedacht wat ze ermee kunnen 2. Terreineigenaar wil geld verdienen aan het terrein waardoor de discussie over de inrichting bemoeilijkt wordt.
b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	1. Moeilijk om afzetgebieden te vinden voor lichtverontreinigde grond, waardoor de grond toch eerst in depot moest worden opgeslagen en alsnog partijkeuring uitgevoerd 2. Eigenaar wil woningbouw zelfs buiten de contouren van de voormalige fabriek, gemeente wil woningbouw toestaan, provincie niet. Dit bemoeilijkt het realiseren van gezamenlijke belang: het behoud van de aardkundige wal.
c. De samenwerking met andere deelnemers	1. – Per gemeente individueel opgepakt – Niet gemeentegrens overstijgend – Samenwerking juist belangrijk 2. -
d. De onderlinge communicatie	1. Communicatie tussen gemeenten onderling en binnen de eigen organisatie was onvoldoende 2. Communicatie loopt moeizaam omdat steeds teruggekomen wordt op het bouwen van woningen.
Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een	1. – voorzichtig omgaan met ambities – meer begeleiding vanuit provincie

	volgend project te voorkomen of te omzeilen?	<ul style="list-style-type: none"> - meer doordacht vanuit de gemeenten - gebiedsgericht oppakken en waterschappen erbij betrekken <p>2. De bodemboodschap is wel overgekomen. Alle partijen zijn het daar ook over eens. Lastig is de realisatie omdat er een andere discussie (woningbouw) doorheen speelt. Dit maakt het lastig een uitspraak over het omzeilen van het probleem.</p>
	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	<p>1.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Binnen provincie met een duidelijke bodemvisie komen - Gemeenten hierin voldoende betrekken - Rekening houden met regionale verschillen (meer dan lokale verschillen) <p>2. Zie de vraag hierboven</p>
	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	
	Ruimte voor toelichting	

Overijssel

49.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	Bodemsanering van het Olasfa-terrein, in de rol van projectleider. Het Olasfa-terrein vormt een onderdeel van het integrale project IJsseluitwaarden/Olst (NURG en RvR).
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Het betreft de fasegewijze sanering van een locatie waar zich in het verleden de asfaltfabriek Olasfa heeft bevonden. Het doel van het project is om tot een gesaneerde (uiterwaarde)bodem te komen die geschikt is voor meerdere doeleinden met aanvaardbare verspreidingsrisico's naar het oppervlaktewater.
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	In casu ging het met name om het bodemthema bodemverontreiniging. Enerzijds ging het daarbij om blootstelling aan bepaalde stoffen (PAK, asbest) op het terrein zelf, anderzijds ging het om actuele risico's van verspreiding naar oppervlakte water (PAK, aromaten). Als gevolg van de bodemverontreiniging was het gebruik van het terrein beperkt, waardoor het braakliggende terrein in een desolate toestand geraakte.
50.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	Het belang van de bodem van het Olasfa-terrein is gelegen in het geschikt krijgen van het gebied voor recreatie, natuur, werkgelegenheid en ruimte voor de rivier. Die ontwikkeling is slechts mogelijk door de bodemverontreiniging aan te pakken.
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	Na een langdurig traject van onderzoek en planvorming, is het project vanuit zijn ontwikkelkansen met actuele bedreigingen voor mens en milieu gepresenteerd aan VROM, RWS, DLG en gemeente om breed draagvlak en financiering te verkrijgen.
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren	Met een financiële bijdrage van RWS is fase 1

	daarbij betrokken?	(bovengrond) uitgevoerd (periode 2005-2007). In 2007 is de aanbesteding van de ondergrond opgestart, met een pilot voor saneringstechnieken. Om het project van de grond te krijgen waren de volgende partijen nodig: VROM, RWS, DLG, gemeente, bewoners, bedrijfsleven en provincie.
51.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	De bodemsanering is voorwaarde geworden voor het realiseren van de beoogde functies. De eerste stap in de daadwerkelijke aanpak is daarbij gemaakt.
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	Het bereikte draagvlak en de bereidheid van betrokken partijen om in het project te investeren zorgt voor waarborging van de voortgang.
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	Dat de voortgang kan worden belemmerd door externe factoren als: grotere omvang en complexiteit van de verontreiniging, de procedures rond de aanbesteding en financieringsrandvoorwaarden (korte en lange termijn).
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	Ja.
52.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Niet zozeer in het plan- of besluitvormingsproces maar juist vanuit de vergunningenkant en dan vooral t.a.v. de afzet van afvalstoffen zoals bij Olasfa de uiterwaardengrond (wel of geen baggerspecie) en het vatenafval met teer (kwik) in het buitenland.
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Nee, was in casu niet een grote belemmering.
	c. De samenwerking met andere deelnemers	Het blijkt altijd weer dat voorbereiding en besluitvorming altijd meer tijd vergen dan vooraf wordt ingeschat.
	d. De onderlinge communicatie	In de huidige constellatie van betrokken partijen is dat niet als hinderlijk ervaren. Daarentegen kan bodemsanering voor externen wel veel overlast veroorzaken, zeker als de werkzaamheden uitlopen is dat voor omwonenden erg hinderlijk. Dus met name de externe communicatie kan een valkuil zijn voor het project (hoe gaat een project leven bij omwonenden: negatief – positief?).
53.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Vanuit antwoord bij 4a: <ul style="list-style-type: none"> - zoek aan de voorkant van het proces afstemming met vergunningverleners, handhavers en bijv. GGD (bijv. via een afstemmingsoverleg) en bereid dat voor met een notitie waarin alle relevante aspecten van de diverse vergunningen worden beschreven; - geef tijdig aan dat er overlast (geluid, stank, stof e.d.) zal optreden en hoe je daarmee omgaat (rol GGD in relatie tot vrijkomende stoffen); - Maak een planning en hou een ieder daar zo goed mogelijk aan. Stel de planning bij als daar aanleiding voor is en communiceer daarover in een begeleidingsgroep/projectgroep; - Geef periodiek een nieuwsbrief uit en publiceer in een huis aan huis blad; - Stel een contactpersoon aan waar men met vragen terecht kan. Ga zorgvuldig met

		klachten om, door vooraf over de afwikkeling afspraken te maken.
54.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voellicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	Met een helder(e) plan en planning, voorbereid in de project- begeleidingsgroep waarvoor de vergunningverlening is afgestemd en communicatie (in een plan) met de omgeving is afgerond.
55.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	Nee.
56.	Ruimte voor toelichting	

Utrecht

57.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	Kwaliteitsvisie Hart van de Heuvelrug, trekker inbreng bodemkwaliteiten.
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Doel was vooral de rode functies, die in het gebied werden uitgeruild tegen groene functies, meer kwaliteit te geven. Vanuit veel verschillende invalshoeken, waaronder bodem en water, werd aangegeven hoe deze kwaliteitsslag gemaakt zou kunnen worden.
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	Archeologische en aardkundige waarden, grondwaterkwaliteit, verdroging, bodemafdekking.
58.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	Er zijn 2 geïntegreerde kaarten gemaakt, waarbij het gebied was ingedeeld in 9 deelgebieden. Per deelgebied werd aangegeven met welke bodem- en grondwatereigenschappen extra rekening gehouden moest worden bij de ontwikkeling van rode functies. Dit kon zowel positief uitpakken (deze bodemkwaliteit heeft een meerwaarde voor de rode functie) als negatief. (de rode functie tast een kwaliteit aan)
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	Er is een bijeenkomst geweest van 2 uur, waarin de verschillende belangen vanuit de bodem door deskundigen van de provincie onderling zijn gepresenteerd en uitgewisseld. Op basis daarvan zijn in concept geïntegreerde kaarten gemaakt, waar iedere deskundige commentaar op kon leveren. Daarna zijn de kaarten definitief gemaakt.
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	De kaarten zijn via de projectleider kwaliteitsvisie ingebracht in de projectgroep kwaliteitsvisie.
59.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	Nee en ja. Het is ook wat je er van verwacht. Het idee was in eerste instantie dat de keuze van locaties voor rode ontwikkelingen nog een discussie zou zijn. Dit is eigenlijk niet gebeurd. Locaties, die politiek al langer in beeld waren, zijn gewoon gekozen. Wel is er per locatie weergegeven op basis van de kaarten, met welke bodem- en wateraspecten men rekening moet houden bij de ontwikkeling van de rode functie. Dus al bij de keuze was dat bekend.
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	Het interne proces met diverse bodemdeskundigen en de eenvoud waarmee uiteindelijk al die bodembelangen

		zijn weergegeven op een kaart. Door het integreren valt veel detailinformatie weg, maar dat is eigenlijk wel goed voor de inbreng. Het wordt anders niet goed begrepen door niet deskundigen en het wordt al gauw te detailistisch.
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	Het is jammer dat bij de keuze van locaties de inbreng oa. vanuit bodem, geen rol gespeeld heeft. En verder hebben we alleen inbreng in de projectgroep kwaliteitsvisie gehad door het inbrengen van de kaarten, we zijn niet zelf bij de bespreking geweest. Dus hoe erover gesproken is in de projectgroep hebben we alleen maar gehoord via de projectleider. Je krijgt dan minder mee welke vragen de informatie oproept en wat beter kan wellicht.
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	Jawel, want ze zaten natuurlijk allemaal in die twee kaarten.
60.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	Ik heb hiervoor al het één en ander aangegeven. Van te voren was de verwachting dat er nog invloed zou zijn op de keuze van locaties voor rode ontwikkelingen. Die invloed was er niet. Politiek gezien waren er al een aantal locaties in beeld en daar bleef men ook bij. De politiek had duidelijk andere belangen en ambities. Niet te veel overhoop halen etc, door nieuwe locaties aan te wijzen bijvoorbeeld. Maar ook dingen, die niet direct hier mee te maken hebben (andere dingen, die spelen tussen de diverse partijen) spelen een rol in het hele proces. Wij hadden daar niet zo veel zicht op. De projectleider van de kwaliteitsvisie heeft alle verschillende belangen, die ingebracht zijn, niet onderling met elkaar in gesprek gebracht, maar deze belangen ieder afzonderlijk in laten brengen via kaarten en die zo in de projectgroep gebracht. Daardoor krijg je dus als inbrenger niet vooraf een beeld van de andere belangen. Dat is voor de inbreng misschien wel helder, maar als er wat gezamenlijk te lobbyen was geweest, had het misschien meer resultaat op kunnen leveren. De communicatie met de ontvangers van de inbreng was nu minimaal, alleen via de projectleider kwaliteitsvisie. Dat had denk ik veel beter wat rechtstreeks gekund, waardoor je beter weet wat men er van vindt, wat men handig vindt, waar men vragen over heeft etc.
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Zie boven
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Zie boven
	c. De samenwerking met andere deelnemers	Zie boven
	d. De onderlinge communicatie	Zie boven
61.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Beter nagaan wat er allemaal rond het project speelt, hoeveel speelruimte er eigenlijk is en dergelijke. Nagaan of er nog coalities te vormen zijn met andere belangen. Meer feedback vragen van de ontvangers van de inbreng.
62.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het	Zie ook weer hierboven. Via kaarten met alleen de informatie op hoofdlijnen, passend bij welke keuzes nu gemaakt

	betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	moeten worden, vind ik wel goed. De informatie was naar mijn idee helder. Dat was ook de boodschap, die we terugkregen. Maar ik zou dus zelf meer direct betrokken willen zijn bij de ontvangers van de bodemboodschap en rechtstreeks willen horen wat ze hebben aan die boodschap. Is het helder, begrijpen ze het belang etc.
63.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	??
64.	Ruimte voor toelichting	

Zeeland

65.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	Project Goes Waterstad
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Transformatie van een verouderd haven terrein tot een hoogwaardig woon en leefmilieu aan het water
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	Diffuse bodemverontreiniging, ernstige puntbronverontreinigingen, gesloten grondbalans in planvorming, toepassing licht verontreinigde grond
66.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	Sterk visualiserend werken. Duidelijk maken dat door grondbalans en toepassing licht verontreinigde grond redement valt te behalen. In masterplan stond heel globale inschatting van bodemkosten opgenomen. In totaal exploitatie zat een tekort. Door aantal varianten uit te werken en te visualiseren is duidelijk gemaakt wat effect is als je bouwpeilen en grondstromen gaat spelen
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	Provincie had binnen hele project de rol van aanjager (voorzitter was gedeputeerde). Voor de diverse thema's werd dan ook provinciale ondersteuning geleverd. Samen met gemeentelijke bodemcollega probleemstelling goed doorgesproken. Gemeentelijke bodemcollega werd toegevoegd aan projectteam "Goes Waterstad" waardoor bodeminbreng gewaarborgd werd. Daarna bureaus op voorgesprek laten komen en visie laten vertellen. Vervolgens offertezoek met duidelijke probleemstelling, doelstelling en taakstelling naar deze bureaus uit laten gaan. Offerte met meeste visie is gegund. Daarna traject ingegaan van uitwerking.
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	Provincie heeft proces begeleid en als klankbord gefungeerd voor gemeente. Gemeentelijke collega heeft tussenuitkomsten kortgesloten met projectgroep en gezorgd dat iteratief proces tussen planvormers en uitvoerend adviesbureau op gang kwam.
67.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	Ja. Het belang/nut van bodem werd zichtbaar en duidelijk
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	Dat er ruimte was om op grond van bodembelang wijzigingen in het plan bespreekbaar te maken en mede sturing te geven

	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	Hoewel dit deelthema binnen het plan goed kon worden ingeplagd was de werkwijze zelf toch nog vrij sectoraal. Wisselwerking en spiegeling tijdens uitvoering met planvormers was er wel maar was wel mager.
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	De thema's die speelden wel. Achteraf gezien hadden KWO en wellicht archeologie meer integraal ook meegenomen moeten worden met de andere bodemthema's
68.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Vaak ontstaan hele boomstructuren met projectgroepen, werkgroep, themagroepen, klanbordgroepen. Goede doorvertaling en terugkoppeling is dan een heel kritische factor
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Zelf sta je voor het bodembelang. Een projectleider van het geheel kijkt veel meer naar de financiële haalbaarheid van het geheel en heeft dus een heel ander belang. Een stedenbouwkundige kijkt weer veel meer naar het ontwerp en zijn/haar creatieve speelruimte.
	c. De samenwerking met andere deelnemers	Eigenlijk moet je vooraf heel goed weten wie wat vertegenwoordigd en welk belang/welke agenda hij dient.
	d. De onderlinge communicatie	Is essentieel. Je praat heel snel langs elkaar heen of gaat op elkaar zitten wachten
69.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Hele goede afspraken vooraf maken wie wat doet en wie wanneer geïnformeerd moet worden. Duidelijk afstemmen waar project nu eigenlijk wat betreft bodem aan informatie wil en moet hebben. Eigen positie moet ook heel duidelijk zijn.
70.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	Nog meer visueel. Zelfs financiële gevolgen visualiseren. Middels een voorbeeld laten zien wat bodem kan betekenen. Dus vergelijkbare projecten van anderen laten zien in voorfase. Mensen uit andere beleidsvelden uitdagen om aan de hand van de beelden zelf de conclusies over bodem te laten trekken: workshop, ontwerpatelier. Vakjargon voorkomen en aansluiting vinden in taalgebruik doelgroep
71.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	Niet direct
72.	Ruimte voor toelichting	Een bodemmedewerker moet standaard goede kaarten, stiften, geeltjes, etc bij zich hebben.

Maastricht

73.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	Adviseur Bodem
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Realisatie van park, ondergronds parkeren, bergbezinkbassin, concert zaal (na sloop parkeerplaats en oude sporthal.

	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	Ernstig verontreinigd Maassediment van enkele meters dikte (lood, zink, pak in zand/klei/grindpakket). Voormalig Maaseiland dat in de 19 ^e eeuw tegen de oever van de Maas is geschoven.
74.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	Kosten aanpak. Afvoer van ernstig verontreinigde grond is kostbaar. Hierbij aangegeven dat ieder m3 die niet hoeft te worden afgevoerd door ander ontwerp € 100,- scheelt.
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	Goed volledig bodemonderzoek. Overleg met bevoegd gezag Wbb t.a.v. herschikken ernstig verontreinigde grond en kwaliteit uiteindelijke leeflaag.
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	Gemeentelijke projectleiders gevraagd en ongevraagd advies gegeven. In projectgroep ontwerp en later uitvoering gestapt.
75.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het plan of besluit te geven?	Ja. Ontwerp is volledig aangepast aan bodemsituatie. De bedoeling was om een 3 laagse ondergrondse parkeergarage te bouwen. Dit is gewijzigd in een ondergrondse parkeergarage van 1 laag. Deze is ook hoger aangelegd, omdat het maaiveld 1,5 meter is verhoogd, zodat minder diep ontgraven nodig was. De meeste grond kon op de locatie blijven en de leeflaag kon door slim stratificeren van de aanwezige gronddepots voldoen aan de risico-eis (lood) voor spelende kinderen
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	Aanzienlijke kosten besparing, milieu (bodem) op de kaart gezet, aangetoond dat Mee-ontwerpen zijn vruchten afwerpt, eindsituatie was milieuhygiënisch (risico's voor de park gebruikers) aanzienlijk verbeterd. Bovendien zou met de oorspronkelijke
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	Tijdens uitvoering veel correcties t.a.v. de uitvoerders nodig, onbegrip in het veld voor bedoelingen sanering/grondverzet, succes overbrengen naar andere gemeentelijke of stedelijke projecten moeizaam.
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	Ja, zij het dat uitvoerders vaak niet weten waarom saneringsmaatregelen bedoeld zijn.
76.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Zie onder 3c. Verder: Bevoegd gezag (toen nog provincie) en milieu-inspectie hadden meer oog voor afwijkende aanpak dan voor de uiteindelijke milieuwinst. Ook meer oog voor de in hun ogen gemiste milieuwinst dan voor de bereikte milieuwinst. Ook milieuwinst buiten de saneringslocatie telt niet mee (veel minder transport door veel minder grondafvoer, geen beslag op stortruimte elders). Ook angst voor opereren buiten de gangbare interpretatie van de regelgeving.
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	Buurt was niet blij met verhoging maaiveld. Exploitant van de parkeergarage was niet blij met toename oppervlak van de garage i.v.m. grotere afstand voor bezoekers naar de uitgang, projectleider bergbezinkbassin was niet blij met zoeken naar minimale afmetingen en diepte, uitvoerende aannemer was niet blij met voortdurend geschuif gronddepots. Tegenover de bedenkingen en bezwaren stond altijd het feit dat zonder deze aanpak het plan niet gerealiseerd zou kunnen worden vanwege de kosten. De locatie zou

		dan een vervallen, ongere plek blijven.
	c. De samenwerking met andere deelnemers	Communicatie buurt. Kinderen spelen op niet schone grond. Park belemmert door hoger maaiveld uitzicht. Uiteindelijk was de discussie kort en zonder al te veel problemen.
	d. De onderlinge communicatie	Binnen de gemeente in de projectgroepen vrij weinig problemen en mettertijd ook enthousiasme. Met partners (exploitanten) ook al vrij snel duidelijkheid over de noodzaak.
77.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Aanbesteding zorgvuldiger. Project is niet zomaar grondverzet. Alle uitvoerders moeten zich bewust zijn van het waarom van de acties uit het bestek.
78.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	In de voorbereiding zou meer aandacht moeten worden besteed aan het organiseren van een goede uitvoeringsbegeleiding. Hierbij is het vastleggen van rollen en verantwoordelijkheden (directievoerder vs uitvoerder vs milieukundig begeleider vs saneringsbegeleider van de gemeente) heel belangrijk. Hierbij moet zeker ook worden vastgelegd wat er gebeurt als zaken mislopen, niet naar elkaar wordt geluisterd etc. In de ontwerpfase is de bodeminbreng aanmerkelijk eenvoudiger te realiseren.
79.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	Discussie met bevoegd gezag zou nu (enkele jaren later) geen problemen meer opleveren vanwege gewijzigd landelijk en provinciaal beleid. Aansturing tijdens de uitvoering vraagt veel extra aandacht en capaciteit als niet van te voren rollen goed vastliggen.
80.	Ruimte voor toelichting	

Tilburg

81.	Bij welk project was u betrokken en wat was daarin uw rol?	Vanuit de provincie bodemsanering afstemmen op ruimtelijke ordening
	a. Wat was het doel van het project? Schets eventueel in het kort de context.	Vanuit de provincie bodemsanering afstemmen op ruimtelijke ordening. Hier is een document voor opgesteld door het platform brabants bodembeheer Henk van zoelen was destijds voorzitter
	b. Welke bodemthema's waren relevant? Hadden sommige bodemthema's meer prioriteit dan andere?	bodemsanering
82.	Op welke manier heeft u geprobeerd de bodemboodschap over te brengen en/of het belang van bodem in het project te laten meewegen?	Over het algemeen geldt dat ik binnen de gemeente Tilburg met deze handleiding in de hand bodem op de kaart heb willen zetten. Dat is gelukt.
	a. Hoe heeft u een en ander voorbereid?	
	b. Wat heeft u vervolgens gedaan en wie waren daarbij betrokken?	
83.	Heeft u uw doel bereikt? Of, anders gezegd: is het u gelukt om 'bodem' een volwaardige plaats in het	Inmiddels weet iedereen dat ze in een vroegtijdig stadium contact met ons moeten opnemen. Dat

	plan of besluit te geven?	gebeurt inmiddels ook.
	a. Waarover bent u tevreden en waarom?	
	b. Waarover bent u minder tevreden en waarom?	
	c. Heeft u alle relevante bodemthema's voor het voetlicht kunnen brengen? (welke thema's wel of niet en waarom)	
84.	Bent u valkuilen en/of belemmeringen tegengekomen op het gebied van:	Bodem is een belemmering, als je de synergie laat zien en aangeeft wat je allemaal kunt bereiken zijn mensen genegen om mee te gaan. Ze hebben inmiddels de ervaring dat wij praktisch meedenken en ze komen steeds vaker naar ons toe in een vroegtijdig stadium.
	a. De verschillende rollen en bijdragen van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	
	b. De verschillende belangen en ambities van andere deelnemers aan het plan- of besluitvormingsproces?	
	c. De samenwerking met andere deelnemers	
	d. De onderlinge communicatie	
85.	Zou u willen aangeven wat u heeft geleerd van de (door u hierboven genoemde) valkuilen en/of belemmeringen? Wat zou u doen om ze bij een volgend project te voorkomen of te omzeilen?	Je leert ervan dat je pro actief, creatief en constructief moet opereren in een gemeentelijke organisatie en niet je oogkleppen op moet hebben
86.	Hoe zou u een volgende keer proberen de bodemboodschap voor het voetlicht te brengen? Denk bijvoorbeeld aan: de voorbereiding, het betrekken van personen/partijen, werkvormen, verslaglegging, (schriftelijke en mondelinge) communicatie, woordkeuze en taalgebruik?	Zie hierboven
87.	Zijn er specifieke problemen blijven liggen, waarvoor u tijdens het project/proces geen oplossing heeft kunnen vinden en waarvoor u adviezen en tips van anderen kunt gebruiken?	
88.	Zijn er specifieke aspecten die tijdens het werkatelier aandacht moeten krijgen, of waarmee de deelnemers kunnen oefenen (bijvoorbeeld in de vorm van een rollenspel?)	
89.	Ruimte voor toelichting	Proactief, creatief, samenwerken, communiceren zijn de toverwoorden.

Bijlage : 5

Het uitdragen van de bodemboodschap in de praktijk

Persoonlijke acties, zoals benoemd in het Werkatelier 25 maart 2008

Tijdens het werkatelier hebben de deelnemers acties voor zichzelf benoemd. Deze zijn hieronder in willekeurige volgorde samengevat.

Ik, als bodemadviseur breng de bodemboodschap voor het voetlicht door:

- *mensen bij elkaar te brengen*
- *juiste bodeminformatie te ontsluiten (schaalniveau, relevantie)*
- *aan te sluiten op de ontwikkelingen*
- *te gaan voor eigen (bodem)ambitie*
- *iets aan te bieden in plaats van te roepen*
- *buiten wettelijk kader durven te denken*
- *de koppeling te leggen met Gebiedsontwikkeling*
- *de lessen uit dit SKBproject uit te dragen en toe te passen in 'dagelijkse' projecten*
- *nieuwe paden (integraal te betreden), ipv sectorale paden*
- *dit pad pro-actief in te slaan*
- *een breed georiënteerd netwerk op te bouwen en te onderhouden (zowel intern als extern)*
- *de bodem vanuit het maatschappelijk belang te belichten*
- *proactief + creatief + samenwerken + communiceren*
- *interne interactie te stimuleren*
- *succes te communiceren*
- *vertalen naar triggers voor anderen*
- *toepassen 'handelingskader' Zuid-Holland*

~~~~~